

MANEVİ/DİNİ DANIŞMANLIKTA DEĞER ALGISI

Perception of Value in Spiritual/Religious Counseling

Yılmaz CEYLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Sosyolojisi ABD

Asst. Prof. University of Mus Alparslan Faculty of Theology

Department of Religion Sociology

Mus, Turkey

y.ceylan@alparslan.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4643-3461

Muharrem ÖZAYDIN

Özel Eğitim Öğretmeni Muş RAM

Spacial Education Teacher in Counseling and Research Center

Mus, Turkey

muharremozaydin26@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5148-8024

DOI 10.34085/buifd.807825

Bu Çalışma, Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etik Kurulu'nun 27/09/2019 tarihli kararı ile yapılmıştır.

Öz

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, endüstriyel kapitalizm, teknolojik gelişmeler ve eğitim seviyesinin yükselmesi insanların kişisel yaşamlarında pek çok değişime ve dönüşüme neden olmuştur. Bu keskin değişim ve dönüşüm, bütün dünyada üstesinden gelinemeyecek huzursuzluklara ve buhranlara neden olmuştur. Neticesinde modern seküler danışmanlığın üstesinden gelmeye çalıştığı ancak başarılı olmadığı alanlar ortaya çıkmıştır. Bu anlamda manevi danışmanlık önemli bir alan olarak gündeme gelmiştir. Manevi danışmanlık insanın problemlerine dini, ahlaki ve manevi değerler çerçevesinde çözüm bulmak için disiplinler arası bir çalışma öngörür. Bu amaçla manevi danışmanlık ve manevi danışmanların bu süre zarfında yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Bu çalışmanın amacı manevi danışman olarak çalışan bireylerin değer algısını araştırmaktır. Bu amaçla Muş ve Elâzığ'da farklı kurumlarda manevi danışman olarak çalışan yedi kişiyle mülakat gerçekleştirilmiştir. Araştırma, nitel araştırma desenine göre yapılmış ve veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış soruların yer aldığı bir görüşme formu kullanılmıştır. Sonuç olarak, manevi danışmanlıktaki temel amacın bireylerin manevi değer ihtiyaçlarını, değerleri merkezine koyan manevi danışmanlık süreciyle karşılamak olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Manevi, Manevi Danışmanlık, Manevi Danışman, Değer, Algı

Abstract

Spiritual/religious counseling is a field that has recently emerged widely as a response/result of the human search for meaning. The modern world's claim to offer people peace and happiness has not produced the desired result, so people have begun new quests. At the point of coping with many problems such as loneliness, individualization, fear of death, old age, illness and crime, the understanding of modern life has failed to give the desired and people have employed their willpower towards returning to their own spiritual depth and traditional "values". The aim of this study is to investigate the value

perception of individuals who work as spiritual counselors. For this purpose, interviews were conducted with seven people working as spiritual advisors in different institutions in Muş and Elazığ. The research was carried out according to qualitative research design, and an interview form with semi-structured questions was used as the data collection tool. As a result, it has been seen that the main purpose of spiritual counseling is to meet the spiritual value needs of individuals with the spiritual counseling process that puts values in the center.

Keywords: Spiritual, Spiritual Counseling, Spiritual Counselor, Value, Perception

Giriş

İnsan biyolojik bir varlık olmakla birlikte sosyal, kültürel ve psikolojik bir varlıktır. İnsanın biyolojik ihtiyaçları uygun şekilde karşılanmadığında bu durum biyolojik açıdan problem oluşturacağı gibi aynı hususun sosyal, kültürel ve özellikle de psikolojik ihtiyaçlar için de söz konusu olabileceği söylenebilir. İnsanın psikolojik ihtiyaçlarını giderme noktasında modern dünya, kendi ürettiği değerleri özellikle geleneğe hapsediği manevi değerlerin yerine ikame etmeye çalışmıştır. Bu açıdan rasyonalist aydınlanmacı bakış açısının bireyin karşılaşacağı problemlerin üstesinden gelme noktasında manevi/dini değerlere yer verme noktasında çok da istekli olduğu söylenemez.

Modern dünyanın insanlara sunmuş olduğu “yeni” değerler dünyasının daha fazla mutluluk ve huzur vaadi bekleneni verememiştir. Karşılaştıkları pek çok problemin üstesinden gelme noktasında aciz kalan modern dünya insanı, idealleri ve amaçları için tekrar bir arayış içine girmiştir. Hem toplumsal hem de bireysel buhranların üstesinden gelme, oluşan krizleri tartışma ve hatta çözme amacıyla din gündeme getirilmiştir. İsim noktasında kesin bir şey söylemek zor olsa da kendi tarihsel gelişimi içerisinde manevi/dini danışmanlığın böyle bir arayışın neticesi olarak ortaya çıktığı kabul edilebilir.

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, endüstriyel kapitalizm, teknolojik gelişmeler ve eğitim seviyesinin yükselmesi insanların kişisel yaşamlarında pek çok değişime ve dönüşüme neden olmuştur. Kalabalıklar içinde yalnızlaşan insanın yaşadığı manevi boşluğu doldurmada seküler bilgi kaynaklarından yararlanılarak yapılan danışmanlık bazen yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle psikoterapi sürecinde uzunca bir süre ihmal edilen manevi uygulamalar, artık psikolojik yardım sürecine dâhil edilmektedir. Daha önce danışma sürecinde ihmal edilen bu unsurların başında dini, manevi ve ahlaki değerlerin geldiği söylenebilir.

Geleneksel değerlerden vazgeçmek iddiasında olan modern dünya insanının, kaybettiği değerlerin yerine yenilerini koyabilme noktasında çok da başarılı olduğu söylenemez. Geleneksel değerlerin kaybedilmesi ya da dikkate alınmaması bireylerin üstesinden gelmekte zorlanacakları pek çok sıkıntılı durumla karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur. Buna çözüm olarak ileri sürülen manevi danışmanlığın değerlerle yüklü manevi boyut içeren bir danışmanlık türü olduğu söylenebilir.

Değerler konusu öncelikle felsefenin daha sonra sosyolojisi, antropoloji ve psikolojinin konusu olmuştur. Değerler bu minvalde bu bilim dalları çerçevesi içerisinde yapılmış pek çok çalışmaya konu olmuştur. Değerin empirik olarak ölçülüp ölçülmeyeceğine dair tartışmalar olsa da hem sosyoloji hem de psikoloji alanında çalışan isimler değeri ölçme noktasında saha çalışmaları yapmışlardır. Manevi danışmanlıkla ilgili yapılan çalışmalarda aslında farklı şekillerde değerlere dikkat çekilmiş olsa da doğrudan bu minvalde bir çalışmaya rastlanmamıştır. İnsanın dünyasını anlamlı kılan ve insanın anlam arayışına imkân/fırsat tanıyan değerler, manevi danışmanlıkta önemli konuma sahiptir. Her ne kadar değişmez ve evrensel manada bir değerler manzumesinden bahsetmek zor olsa da toplumsal gerçekliğin,

kültürün ve sağlıklı bireyin davranışlarının arkasında değerlerin olduğunu söylemek doğru olsa gerektir. Manevi, dini, ahlaki vs. türünden pek çok değer, modern ya da post-modern nasıl tanımlanırsa tanımlansın günümüz insanı için önemli olduğu üstü örtülemez bir gerçektir. Manevi danışmanlık gibi bir alanın bu kadar ilgi görüyor olması ve alanyazında da aynı ilgiye mazhar olması, bunun sonucu olarak okunabilir. Bu nedenle bu çalışmada manevi danışmanlıkta değerlerin önemi ve manevi danışmanlarda değer algısı anlaşılmasına çalışılmıştır.¹

1. Manevi/Dini Danışmanlık

Felsefe, psikoloji, antropoloji, teoloji gibi farklı disiplinlerin kesişim noktasında bulunan manevi danışmanlık, danışanlara yönelik bütüncül bir yardım süreci olarak kabul edilmektedir. Literatür incelendiğinde manevi danışmanlığa ait ortak kabul edilebilir bir tanımın olmadığı görülmektedir. Bu durumun toplumsal ve kültürel farklılıklardan ya da çeviri problemlerinden kaynaklandığı da söylenebilir. Ancak hem kavramın hem de çalışma alanı olarak karşılık bulduğu ortamın öncelikle Batı/Hıristiyan dünyası olduğunu ifade etmek gerekir.² Çünkü Batı/Hıristiyan dünyasının tarihsel ve toplumsal koşulları bu tür bir danışmanlık için uygun zemin hazırlamıştır denebilir. İlk zamanlarda Batı'da genellikle "Pastoral Care and Counseling" olarak isimlendirilen alan, "pastoral care" dini/manevi bakım ve "pastoral counselling" dini danışmanlık şeklinde karşılık bulmuştur. Daha sonra ise manevi/dini danışmanlık kavramı yaygın hale gelmiştir.³ Ancak alanyazında pastoral kelimesinin yanı sıra "spiritual" ve "religious" kavramlarının da kullanıldığı görülmektedir. Spiritual, pastoral ve religious kelimeleri yerine daha üst bir ifade olan "tinsel, ruhsal, manevi" kavramları da kullanılmaktadır. Bu kavramsallaştırma, genelde dinselliği de kuşatıcı bir anlama sahiptir ve bu haliyle maneviyatın dinden bağımsız olmadığı iddiasını içerir.⁴

Bu bütüncül yaklaşım sayesinde manevi danışman, bireyin karşılaştığı zorlu yaşam olayları karşısındaki içsel çatışmaları azaltıp bütünlük duygusunu çoğaltarak danışanın manevi bütünlüğünü korumayı amaçlamaktadır.⁵ Bu anlamda manevi danışmanlığı en genel anlamda "ihtiyaç sahibi bireylerin, ailelerin ve toplumun inana dair ihtiyaçlarını karşılamak için uygulanan tutum" olarak tanımlamak mümkündür.⁶

Manevi danışmanlık insanın problemlerine din çerçevesinde çözüm bulmak için disiplinler arası bir çalışma öngörür ve dini bilgileri psikolojik bakış açısıyla yorumlar. Böylece pastoral psikoloji, teoloji ve insan/sosyal bilimlerinin buluştuğu bir alan olarak kabul edilebilir.⁷ Din ve

¹ Bu çalışmaya konu olan saha çalışması 2020 yılının Ağustos ve Eylül aylarında gerçekleştirilmiş olup 13.10.2020 tarih ve E-10879717-050.01.04-11803 sayılı kararlar etik izin alınmıştır.

²Nurullah Altaş, "Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi", *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, Edt. Nurullah Altaş ve Mustafa Köylü, (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), 25; Turgay Şirin, *Dini Danışma ve Rehberlik-İnsan Modeli-Manevi Danışmanlık*, (İstanbul: MİM akademi yayınları, 2014), 35; Merve Reyhan Baygeldi, "Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması, Mevcut Durum ve Öneriler", *SETA Analiz 2018* 234, 1-31.

³ Remziye Ege ve Sinem Uğurlu, "Bir İsimlendirme Problemi: Dini Danışmanlık", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7/2, (2018), 1057-1077, 1059.

⁴ Bruce Rogers-Vaughan, "Best Practices In Pastoral Counseling: Is Theology Necessary?", *Journal of Pastoral Theology*, 23/1, (2013), 2-26,

⁵ Mustafa Koç "Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı'da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma- I", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2, (2012), 201-237, 205.

⁶ Ege ve Uğurlu, "Bir İsimlendirme Problemi: Dini Danışmanlık", 1063.

⁷ Zuhul Ağılkaya Şahin, "Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Dini Danışmanlık: Teori-Eğitim-Uygulama", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2014). Marmara Üniversitesi SEB, 3; Teceli Karasu ve Aslan Ali Demirkol, "Üstün Yetenekli Öğrencilerin İhtiyaç Duydukları Manevi Danışmanlık Hizmetleri Üzerine Bir İnceleme". *Din ve Bilim*, 1/2, (2018), 112-127, 116.

psikoloji arasındaki ilişki tartışmalı bir konudur. Çünkü modern pozitivist bilgi, dini irrasyonel ve müphem bilgi türüyle özdeşleştirmiştir. Psikolojinin bir bilim olması hasebiyle genellikle din ihmal edilmişse de din psikolojisi alanında yapılan bilimsel çalışmaların niceliğinde ve niteliğinde de ciddi bir artış söz konusudur.⁸ Hali hazırda manevi/dini danışmanlığın dini değerleri ve bilimsel bilgiyi bir arada kullanarak sorunların anlaşılabilirliği ve çözülebilirliği için çaba sarf ettiği söylenebilir.⁹ İnsan/sosyal bilimlerle teoloji korelasyonunu manevi danışmanlıktan önce azda olsa klinik psikolojinin üstlendiği söylenebilir.¹⁰

Yukarıda da ifade edildiği gibi manevi danışmanlık ile ilgili yapılmış ortak bir tanımın bulunmadığı görülmektedir.¹¹ Ancak literatürde konuyu ifade yönünden bazı kapsayıcı tanım ve açıklamalar bulunmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır:

- Amerikan Dini Danışmanlar Kurumu'nun (AAPC-American Association for Pastoral Counselors) yaptığı tanıma göre, manevi danışmanlık; danışmanlık alanının bağımsız bir formudur. Danışman, danışanın ruhi esenliği ve gelişimi için psikolojik anlama yöntemlerinin yanı sıra manevi kaynakları da kullanandır.¹²

- Manevi danışmanlık din ve psikoterapinin etkileşimi sonucu oluşan teori ve araştırmaları merkezine alarak bireylerin, çiftlerin, ailelerin ve grupların iyileşmelerine ve gelişmelerine yardımcı olmak için kullanılan bir psikoterapi ya da danışmanlık çeşididir.¹³

- Manevi danışmanlık, bir çeşit danışma süreci olarak dini sorulara yönelik cevap arayışlarını da kapsayan dini ve psikolojik problemlerin çözümünde kullanılan danışmanlık olarak tanımlanabilir.¹⁴

- Manevi danışma, kimi zaman kişilik sorunlarına ve sosyal sorunlara neden olan dini problemlerin çözümünde kullanılan bir çeşit danışma sürecidir.¹⁵

Manevi danışmanlık ve seküler bilgi kaynaklarından yararlanılarak yapılan danışmanlık, temelde birbirine benzemektedir. Her iki danışmanlık türünde de danışma sürecinin başarısı danışmanın, danışanın dünya görüşünü anlamasının yanı sıra manevi danışmanlıkta fazladan din eğitimi almış olması bulunmaktadır. Bu nedenle manevi danışmanların, danışmanlık sürecinde diğer danışmanlardan farklı olarak dini ifadelerden ve figürlerden faydalanmakta

⁸ Michael Utsch, "The Challenge of Psychotherapy for Religion and Spirituality" *Psyche&Geloof*, 18/1-2, (2007), 86-95, 86. Yani rasyonelleşmeyle/bilimle dinin geleneksel toplumlardaki konumunun azalacağı pek çok sosyal bilimcinin dile getirdiği bir durumdur.

⁹ Amber Haque, "Psychology and Religion: Two Approaches to Positive Mental Health. *Intellectual Discours*", 8/1, (2000), 81-94, 89.

¹⁰ Ali Ayten, "Önsöz", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik-Teori ve Uygulama Alanları*, Edt. Ali Ayten, (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 11.

¹¹ Halime Hilal Taşkın, *Lise Öğrencilerindeki Akademik Başarı ve Sınav Kaygısı ile Manevi Danışmanlık ve Rehberlik İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019). Uşak Üniversitesi SBE, 10.

¹² Halime Hilal Taşkın, *Lise Öğrencilerindeki Akademik Başarı ve Sınav Kaygısı ile Manevi Danışmanlık ve Rehberlik İlişkisi*, 2019, 10.

¹³ Vanden-Bos, G. R. *American Psychological Association Dictionary Of Psychology*, (2th ed.). Pastoral counseling. Washington DC: American Psychological Association, 2015, 30.

¹⁴ Ağılkaya Şahin, "Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Dini Danışmanlık: Teori-Eğitim-Uygulama", 1.

¹⁵ Nils G. Holm, *Din Psikolojisine Giriş*. çev. Abdülkerim Bahadır. Ankara: İnsan Yayınları, 2004, 152; Öznur Özdoğan, "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 47/2, (2006) 127-141, 128.

oldukları söylenebilir. Manevi yönümüze hitap eden yaklaşımların gerçek birer terapi niteliğinde olduğu ve manevi tecrübeyi yaşadığımız ölçüde patolojiden kurtulabileceğimiz ifade edilmiştir.¹⁶

Modern psikolojiye alternatif gibi duran ve bu nedenle pek çok kişi ve kurum tarafından değerlendirmeye/eleştiriye tabi tutulan manevi danışmanlığın psikolojiye alternatif olmak yerine ona yardımcı olma iddiasında olduğu söylenebilir. Çünkü aşkın bir güce veya hayatın değerli olduğuna inanmak ya da kurumsallaşmış bir dini anlayışa sahip olmak, insanlar için önemli bir koruyucu faktör olabilir. Düzenli ibadet etmek, dine uygun yaşamak, bu anlamda anlam arayışına cevap aramak ve her koşulda yaşamdan vazgeçmemek, travmatik olay yaşayan kişilerin kontrol duygusunu geri kazanmasına ve psikolojik sağlıklarına katkıda bulunabilir.¹⁷ Böylece dini inanç ve ibadetlerin, ihtiyaç sahibi bireyleri ruhen iyileştirme, destekleme, uzlaştırma ve onlara rehberlik gibi çeşitli işlevleri olduğu söylenebilir.

1.2. Manevi/Dini Danışmanlığın Tarihsel Serüveni

Manevi danışmanlığın farklı şekillerdeki uygulamalarının tarihin ilk dönemlerine kadar uzandığı ifade edilebilir. Din adamlarının klinik bir eğitim aldıktan sonra bu hizmeti sunmaları ise 1930'lu yıllarda Amerika'daki uygulamalara dayanmaktadır. Genel olarak bakıldığında manevi danışmanlık sürecinin psikolojik danışmanlık süreci ile benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Saydamlık, empatik dinleme ve koşulsuz kabul gibi danışmanlıktaki temel ilkeleri manevi danışmanlıkta da görmek mümkündür. Seküler bilgi kaynaklarından yararlanılarak yapılan danışmanlıktan farklı olarak manevi danışmanlar danışma sürecinde dini motiflerden de yararlanmaktadır.

Antik çağlardan beri özellikle akıl hastalıklarına kötü metafizik güçlerin sebep olduğu düşünüldüğü için ruhi hastalıkların tespiti ve tedavisinde genellikle şaman, medyum ve rahipler gibi toplumdaki dini temsilcilerin görev aldığı görülmüştür.¹⁸ Ancak bilim dünyasının manevi danışmanlığa olan ilgisi 19. yüzyılın sonlarına denk düşmektedir. 20. yüzyıldan bu yana ise manevi danışmanlık hem teorik hem de uygulama açısından pek çok değişikliğe uğrayarak özellikle Amerika ve Avrupa'da psikolojik danışmanlık ve sosyal hizmet gibi diğer yardım mesleklerinin yanında bağımsız bir meslek hüviyeti kazanmıştır.¹⁹

İncil ve Hıristiyan gelenekleri kapsamında yaşam ve din üzerine yerel halka Hıristiyan din görevlileri tarafından kilisede sunulan danışmanlık hizmetinin tarihte bilinen ilk psikoterapi tekniği olduğu kabul edilmektedir.²⁰ Bu danışmanlık hizmetini sunan din görevlilerine 'pastor' adı verilmektedir.²¹ Latince bir kelime olan Pastor çobanlık, önderlik ve rehberlik eden

¹⁶ Ağılkaya Şahin, "Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Dini Danışmanlık: Teori-Eğitim-Uygulama", 2.

¹⁷ Betül Banu Eroğlu, *Ergenlerde Ebeveyn Duygusal Erişilebilirliği ile Psikolojik Sağlık: Duygu Düzenlemenin Aracı Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019). Trabzon Üniversitesi L.E.E, 22; Ö. Kararımak ve Bugay, A. "Psikolojik Danışman Eğitiminde Yenilikçi Bir Yöntem: Sinema". V. PDR Uygulamaları Kongresi, Ankara, 2014.

¹⁸ Mustafa Koç "Manevi-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı'da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma- I", 2012, 208.

¹⁹ Hatice Kılınçer, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, Edt. Ali Ayten, İstanbul: Dem Yayınları, 2017, 39; Ege ve Uğurlu, "Bir İsimlendirme Problemi: Dini Danışmanlık", 1059.

²⁰ Kirk A. Bingaman, *The Art of Contemplative and Mindfulness Practice: Incorporating the Findings of Neuroscience into Pastoral Care and Counseling*, *Pastoral Psychol*, 60, (2011), 477-489.

²¹ Ali Engin Uygur, "Tarihteki İlk Psikoterapi Metodu: Pastoral Danışmanlık". (2017), <https://www.bilimoloji.com/tarihteki-ilk-psikoterapi-metodu-pastoral-danismanlik/>.

anlamına gelmektedir.²² Bu kelime Tanrı'nın, Hz. İsa'nın ve onun izinden gidenlerin ruhlarının çobanı ("Tanrı'nın kuzularının çobanı İsa") olduğunu hatırlatan bir metafordur.²³ Bu nedenle Hıristiyan din görevlerinin uyguladığı danışma yöntemine pastoral danışmanlık denilmektedir.²⁴

Amerika ve Avrupa'ya baktığımızda manevi danışmanlığın uzun bir tarihçesi olduğu görülmektedir. Ancak manevi danışmanlık 1900'lü yılların başlarında psikoloji ve teolojinin iş birliği ile kendi disiplinler arası karakterini oluşturup günümüzdeki şeklini almış ve insanın olduğu her yerde onun manevi ve dini ihtiyaçlarını gidermek için hizmet vermeye başlamıştır.²⁵ Günümüz Avrupa ülkelerinde manevi danışmanlık hizmetine ulaşamayan bireylere bu hizmeti ulaştırabilmek, devlet için bir yükümlülüktür.²⁶

Türkiye'de bu hizmet alanının yeni olduğu söylenebilir.²⁷ Türkiye'de manevi danışmanlık hizmeti, bir devlet politikası olmaktan çok dernekleşme faaliyetleriyle gündeme gelmiştir. Devlet politikası olarak hapishanelerde 1983'ten beri uygulanan cezaevi vaizlik sistemi, 2003'te hizmete açılan Aile ve Dini Rehberlik bürolarındaki hizmetleri manevi danışmanlık uygulamaları olarak değerlendirebiliriz.²⁸ Gerçek manada manevi danışmanlık adı altında ilk çalışmalar ise 1995 yılında yapılmaya başlanmıştır. Bu amaçla Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde yatarak tedavi gören hastalar için uygulanmıştır. Bu uygulamalar hastaların moralini arttıracak sohbetlerin yapılması, sabır, kaza, kaderden bahsedilmesi ve istenmesi durumunda hastalara Kur'an okunması şeklinde olmuştur. Manevi danışmanlıkta yapılan bazı yanlış uygulamalar ve yanlış anlamalar neticesinde Danıştay yürütmeyi durdurmuş ve manevi danışmanlık hizmeti belli bir süre askıya alınmıştır.²⁹

Manevi danışmanlık ülkemizde yeni olsa da bu alana olan ilginin artmakta olduğu söylenebilir.³⁰ Manevi danışmanlık hizmeti, 633 sayılı kanunla Diyanet İşleri Başkanlığına verilmek suretiyle bu hizmet toplumun farklı kesimlerine sunulmaya başlanmıştır. Toplumsal ve kişisel krizlerin daha yoğun olarak yaşandığı hastaneler, hapishaneler, yaşlı bakım evleri, sevgi evleri, aile irşat büroları ve Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlı KYK yurtları gibi kurumlarda devlet tarafından görevlendirilen manevi danışmanlar bu hizmeti sunmaktadır.³¹

²² Ege ve Uğurlu "Bir İsimlendirme Problemi: Dini Danışmanlık", 1060.

²³ Ağılkaya Şahin, "Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Dini Danışmanlık: Teori-Eğitim-Uygulama", 13; Asude Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, (İstanbul: DEM Yayınları, 2018), 165.

²⁴ Zuhul Ağılkaya-Şahin, Hıristiyan Gelenekte Manevi Bakımın Teorik Temelleri. *Spiritual Psychology and Counseling*, 1, (2016), 47-77.

²⁵ Selma Baş, "Manevi Danışmanlıkta Duanın Bir Destekleme Metodu Olarak Kullanımı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/52, (2017), 161-198, 162; Bayram Demirtaş, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri", *Diyanet Aylık Dergi*, 338, (2019), 10-13, 11.

²⁶ Demirtaş, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri", 11.

²⁷ Baygeldi, "Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması, Mevcut Durum ve Öneriler", 16; Demirtaş, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri", 11.

²⁸ Demirtaş, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri", 11.

²⁹ Nurullah Altaş, Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (1999), 599-659, 600.

³⁰ Zuhul Ağılkaya Şahin, "Pastoral Psikoloji Merkezinde Klinik Manevi Bakım Eğitimi", *Mîzânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, 7, (2018), 43-62, 44.

³¹ Demirtaş, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri", 2019; Bedrettin Kesgin ve Metin Erdem. "Türkiye'de manevi destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/16, (2018), 69-92, 73; Baygeldi, "Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması, Mevcut Durum ve Öneriler", 8.

Bunun yanı sıra AFAD, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Yeşilay ile imzalanan protokoller ve yapılan iş birliği ile kurumsal alandaki manevi danışmanlık hizmetlerinin alanı genişletilmiştir.

Manevi danışmanların yetiştirilmesi noktasında farklı uygulamalar mevcuttur. Öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bazı seminer ve programlar yapılmış ve hala da yapılmaktadır. Bunun yanı sıra bu anlamda pek çok üniversitede manevi danışmanlık ve rehberlik kursları ve yüksek lisans programları açılmıştır. Türkiye’de yeni bir alan olması nedeniyle üzerinde hala çokça çalışılması gerekli bir alan olduğu muhakkaktır. Bir meslek statüsü kazanması ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesi noktasında çalışmaların olduğu sahada yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.

1.3. Değerler

Değer kavramı Latince “kıymetli olmak”, “güçlü olmak” anlamlarına gelen *valere* kökünden türemiştir.³² Sosyal bilimlerin geneli için önemli olan “değer”, farklı disiplinler tarafından ele alınmış ve bu bağlamda birbirinden farklılık arz eden tanımlar ortaya çıkmıştır. Asıl olarak felsefenin gündeme getirdiği değer, sonraki zamanlarda psikoloji, antropoloji, sosyoloji ve ilahiyat alanlarında da ele alınır olmuştur.³³ Sosyal bilimlerin konusu olma noktasında uzun süre zorlansa da değer kavramı son zamanlarda sosyal bilimlerde çokça çalışılan konular arasına girmeyi başarmıştır.

Türkçede karşılığı, olmayı ifade eden değmek kökünden türeyen “değer” sözcüğü, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin sahip olduğu kıymet, yüksek ve yararlı nitelik olarak tarif edilebilir.³⁴ Eş deyişle değerler, “davranışlarımızı determine eden, belirleyen, yöneten, yönlendiren ilkelere dir. Onlar; yararlı görülen, beğenilen, inanılan, arzu edilen şeyleri gösteren kıstaslardır.”³⁵ Evrensel-yerel, maddi-manevi, geleneksel-modern gibi pek çok genel sınıflamaya tabi tutulan değerler için nihai bir formdan bahsetmek zordur. Bu nedenle değerler toplumdaki kültürden kültüre hatta bireyden bireye dahi farklılık arz edebilir.

Değerler toplumların kimliklerinin belirleyici unsurlarıdır. Bu anlamda toplumun kültürü olarak ifade edilen hem bireylerin hem toplumun davranışlarına meşruluk ve standart kazandıran, değerlerdir denebilir. Çünkü kültür dediğimiz şey geçmişten gelen maddi ve manevi değerler bütünüdür. İstikrarlı ve sağlıklı bir toplum geleceğe ancak onu ayakta tutabilen dini, ahlaki ve kültürel değerleri sayesinde ulaşabilir. Değilse pek çok anomik ve patolojik durum kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır ki hali hazırdaki durum bunun bir sonucu olarak okunabilir. Modernizm toplumsal ve sosyal gerçeklik anlamında ciddi bir kırılma yaşatmış; bu kırılma pek çok problemleri durumun ve anominin müsebbibi kabul edilmiştir. Toplumlar ve bireyler geleneklerinden koparılmış, geleneğe ait olan özellikle akılcılıkla açıklanamayan manevi değerler göz ardı edilmiştir Neticede karşılaştıkları problemlerin üstesinden gelemeyen topluluklar ve bireyler yeni arayışlar içine girmiştir. Sosyal bilimlerde değerler bu anlamda yeni keşfedilmiş bir özelliğe sahiptir denebilir. Çünkü pozitivist bakış

³² Nuri Bilgin, *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*. (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995).

³³ Aydın, “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”, 122; Mustafa Aydın, “Değerler, İşlevleri ve Ahlak”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 19, (2011), 39-45, 39; Shalom H. Schwartz, *An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values*, 2012.

³⁴ Z. Şeyma Arslan ve Fatma T. Yaşar, “Yükselen Değer Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Değerler Eğitimi*. Sinan Zavalı (drl.). (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 7.

³⁵ Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. O. Akınbay, & D. Kömürcü, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2006), 51; Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. (Bursa: Sentez Yayınları, 2012), 131.

açısıyla öznel bir karaktere sahip olması ya da olanı değil olması gerekeni ifade ettiği için değer, sosyal bilimlerin konusu olma noktasında bir hayli gecikmiştir.³⁶

İnsan başlı başına bir değerdir ve doğal olarak değer üretir.³⁷ İnsanların benimseyip geliştirdikleri dini, manevi ve ahlaki değer ve normları ile haysiyet özellikleri (kimlikleri) arasında denge ve uyum söz konusudur. Yani insanların kıymet verdikleri, değer attedikleri şeylerle davranış bütünlüğü sağlaması beklenir. Dini ve manevi değerlere saygı gösteren insanların modern dünyada davranışlarına aksettirecekleri ortamların olmayışı bir kimlik çatışmasını ya da daha doğru bir ifadeyle kimliksizliği beraberinde getirmekte olduğu söylenebilir. Kimlik karmaşasının neticesinde manevi bir boşluk, hayatı anlamlandırma noktasında sıkıntılar ve üstesinden gelemeyecek daha birçok problemi beraberinde getirmektedir.

Hali hazırdaki olgunun üstesinden gelmek isteyen insan, yeni değerler üretme yolunda hareket etmektedir. Görünen o ki insanların içine düştükleri boşluktan kurtulmak için manevi/dini değerler bir alternatif aracı olarak görülmektedir. Hem Batı Hıristiyan dünyasında yaşananlar hem ülkemizde meydana gelen gelişmeler bunun somut örnekleridir. Nitekim bir meslek olarak kabul görmüş manevi danışmanlık ve bu işin yürütücüleri olan manevi danışmanlar yaygınlık kazanmışlardır. Ülkemizde de yukarıda ifade edildiği gibi manevi danışmanlığın yaygın hale gelmekte olduğu söylenebilir.

Değerlerin sınıflandırılması noktasında her çalışma kendi bakış açısından bir değerlendirmeye gitmiştir. Yerel-evrensel, maddi-manevi, geleneksel-modern şeklinde ana kategorilere ayrıştırılan değer, bilimsel, estetik, ekonomik, siyasi, sosyal ve dini olarak sınıflandırılmaktadır.³⁸ Ancak özellikle içinde bulunduğumuz dönemin geçmişten ayırıcı özellikleri dikkate alınarak değeri modern ve geleneksel olmak üzere iki ana alt başlıkta sınıflamak meselelerin açıklanması adına daha açıklayıcı olabilir (Aydın, 2003: 130).³⁹ Değer sınıflamasında modern ve geleneksel ayrımı aslında maddi ve manevi ayırımını da kapsamaktadır. Klasik anlamda değerler bir etkileşim ortamında ihtiyaç ve eylemden kurumsallaşmalara uzanan bir sürecin neticesidir.⁴⁰ Yani değerler maddidir. Ancak bundan farklı olarak toplum üstü olana yani dine yapılan vurgu da önemlidir.⁴¹ Aslında insanın ümit ettiği huzur ve mutluluğu yakalaması için bu iki değer grubunun birbirini destekledikleri görülmektedir. Diğer bir ifadeyle modern ve gelenek, maddi ve manevi biri birinin alternatifi değil biri diğerinin tamamlayıcısıdır denebilir.

1.4. Manevi/Dini Danışmanlıkta Değerler

Günümüz yaşam tarzı, toplumsal bir değişimin yanı sıra aynı zamanda bireylerin kişisel ihtiyaçlarını da oldukça değiştirmiştir. Toplumsal ve bireysel yaşamdaki bu farklılıklar sonucu değişen ihtiyaçlar bazı psikolojik sorunları da beraberinde getirmiştir.⁴² Günlük hayatı anlama ve anlamlandırmada, paylaşmada, empati yapmada, bazen basit ve küçük de olsa insan

³⁶Ertan Özensel, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", *Değerler Eğitimi İçinde, Değerler Eğitimi*. Sinan Zavalı (dr.). (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 14-37.

³⁷ Özdoğan, "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji", 2006.

³⁸ Y. Sinan Zavalı, "Üniversite Öğrencilerinin Değer Algısı (Karabük Üniversitesi Örneği)", *Değerler Eğitimi İçinde*, Der: Y. Sinan Zavalı, (2014), 209-239, 224.

³⁹ Aydın, "Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği", 130.

⁴⁰ Nurettin Ş. Kösemihal, *Sosyoloji tarihi*. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1955), 254.

⁴¹ Yümnü Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 57.

⁴² Ömer Faruk Söylev, "Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dini Danışmanlık ve Rehberlik", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1/2, (2015), 287-308, 305.

yardıma ihtiyaç duyabilir.⁴³ Bu amaçla bireylere destek sunmak maksadıyla farklı psikolojik yardım meslekleri ve yöntemleri ortaya çıkmıştır. Zira bireylerin yaşamış olduğu psikolojik sorunlar bazen bir ruh hastalığı şeklinde olabildiği gibi bazen de manevi bir boşluk olarak tezahür edebilmektedir. İnsanlar bu yeni sorunlar karşısında dinin kendilerine nasıl yardımcı olabileceğini öğrenmeye ve bu krizlerle baş edebilme hususunda dini, manevi bir yardım aracı olarak görebilmektedir.⁴⁴

Maneviyat, tüm insanlığın temel bir parçası olarak görülür.⁴⁵ Bu bağlamda maneviyat insanların bilgi ve anlam inşa etmesinin yollarından biri olarak ifade edilebilir. İnsan, yapısı itibarıyla devamlı ihtiyaçlarını gidermeye ve kendini gerçekleştirmeye yönelmektedir. Bu, genel anlamı itibarıyla dinginlik, incelik, yüreklilik, dürüstlük, sevgi, bencil olmama, iyi olmaya ve iyi değerlere sahip olmaya yönelik bir istençtir.⁴⁶ Kişinin hayatta karşı karşıya kalabileceği sıkıntılı verici durumlara, hayata ve ölüme anlamlar katarak, mutluluk, huzur, güven, esenlik gibi olumlu duygulara sahip olmaya, tecrübe edilen sıkıntılarla baş edebilme gücünü sağlamaya yarayan etkenlerden biri de dindir denebilir.⁴⁷ Bu nedenle yakın zamana kadar ihmal edilen dini inanç ve uygulamalar, artık psikolojik yardım sürecine dâhil edilmekte ve psikolojik yardım alanları arasında manevi danışmanlık hizmetlerini ön plana çıkarmaktadır.⁴⁸

Toplu olarak yaşayan ve yaşamak için başkalarına da ihtiyaç duyan insan, artan bireyselleşmenin etkisiyle kalabalıklar içerisinde kendini yalnız hissetmektedir.⁴⁹ Geçmişte bireyler karşılaştıkları zorlu yaşam koşullarının üstesinden gelebilmek için eş, dost, akrabaların yardımına başvurarak bu durumları atlattırken, manevi danışmanlıkta da sadece dini bilgilerin sunulması ve ibadetlerin yerine getirilmesinde yapılan rehberlikler yeterli olurken, değişen yaşam şartları ve kültürel faktörler manevi danışmanlığı da etkilemiş daha önce yeterli görülen hizmetler artık ihtiyaca cevap veremez olmuştur. Dolayısıyla psikoterapi ile dinin ortak bir zeminde buluşma noktası olan manevi danışmanlık hizmetlerine olan ihtiyacın şekli de değişmiştir.⁵⁰ Günümüz insanı diğer alanlarda olduğu gibi manevi danışmanlıkta da içinde bulunduğu ruh haline yönelik olarak bireysel özel bir ilgi ve destek beklemektedir.⁵¹ Yani

⁴³ Saadettin Özdemir, "Engelli Bireylerin Manevi Rehabilitelerinde İletişimin Önemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, (2017), 137- 159, 139.

⁴⁴ Mustafa Köylü, "Dinin Ruh ve Beden Sağlığı Üzerine Etkisi". *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, Edt. Nurullah Altaş ve Mustafa Köylü, (Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, 2012), 112; Söylev, "Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dini Danışmanlık ve Rehberlik", 305; Ayten, "Önsöz", 12.

⁴⁵ Christina M. Puchalski, "Spirituality And The Care Of Patients At The End-Of-Life: An Essential Component Of Care". *Omega*. 56/1, (2008), 33-38, 33.

⁴⁶ Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev. Okhan Gündüz. (İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2011), 165.

⁴⁷ Necmi Karslı, "Kültürlerarası Manevi Bakım Uygulamaları Bağlamında Müslüman Bireylere Yönelik Manevi Bakım Önerileri". 4. *Uluslararası Din Bilimleri Sempozyumu*. Alanya: Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, 2018.

⁴⁸ Ann S. Masten and Jelena Obradovic, "Competence and Resilience n Development", *Annals Of The New York Academy of Sciences*, 1094/1, (2006), 13-27, 22; Suat Cebeci, *Dini Danışmanlık ve Rehberlik*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 57; Ömer Faruk Söylev, "Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dini Danışmanlık ve Rehberlik", 2015, 305.

⁴⁹ Bülent Çelikel, "Dinî Danışmanlık: Psikoterapi ile Din Eğitiminin Buluşma Noktası". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 13/3, (2013), 55-68, 61; Özdemir, "Engelli Bireylerin Manevi Rehabilitelerinde İletişimin Önemi", 139.

⁵⁰ Çelikel, "Dinî Danışmanlık: Psikoterapi ile Din Eğitiminin Buluşma Noktası", 66; Demirtaş, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri", 11.

⁵¹ Arslan Karagül, Modernleşme Artıkça İnsanın Manevi Danışmanlığa Olan İhtiyacı da Artmıştır. <https://www.diyanehaber.com.tr/aylik-dergi/modernlesme-arttikca-insanin-manevi-danismanliga-olan-ihciyaci-h3822.html>, (2019)

manevi danışmanlığın manevi ve dini değerlerden yoksun olması kendi doğasına ters düşmek anlamına gelebilir.⁵²

Değer felsefesi diyebileceğimiz ve genellikle ahlak felsefesi içinde yer alan değerlerin yapısı, değerlerin öznelliği ya da nesnelliği gibi konular, değerlerin anlaşılması noktasında önemlidir. Ancak bu tartışmalar çalışmanın sınırlarını aşacağı için özellikle “tinsel” bir yaklaşıma da girmeden değerlerle ilgili genel bir bakış açısı çizilecektir. Değerler topluluk üyelerinin güçlü duygusal bağlılıklarıyla oluşturulmuş soyut, genelleştirilmiş ve bireylerin tavır, tutum ve davranışlarına kaynaklık eden ölçütler olarak tanımlanabilir.⁵³ Değerin soyut olması, değer tanımına gidilirken kesin ifadelerden uzak durulmasını gerektirmiş ve genellikle betimsel bir tespit yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kişi ve grup için yararlı, kişi ve/veya grup tarafından beğenilen her şeyin “değer”e sahip olduğu ifade edilebilir.⁵⁴ Değerler bireylerin kendilerini ve çevrelerini değerlendirmek, eylemlerini tercih ve meşrulaştırmak için genelde önceden belirlenmiş ölçütlerdir.⁵⁵ Böylece değer dediğimizde öne çıkan bazı kavramlardan bahsedilebilir. Bunlar: inançlar, eğilimler, normatif standartlar ve tutumlardır.

Geniş anlamda tarihi, kültürel ve sosyo-ekonomik etkenlerle belirginleşen insanın inançları, eğilimleri, davranış standartları ve tutumları noktasında merkezi rol oynayan değerler hem insan hayatını anlamlandırma hem de onun davranışlarını belirleme noktasında önemli bir konuma sahiptir.⁵⁶ Manevi, aşkın olanın ve özellikle dinin, değerlere kaynaklık etmesi bakımından değerlerin toplumu aşan bir yönü vardır. Sağlıklı toplum yapısı oluşturmada ve insanlar arası ilişkileri düzenlemede bunlara dayanan değerler önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle danışmanlık çalışmalarının yapıldığı her alanda değerlerden bağımsız bir yaklaşımın eksik olacağı söylenebilir.⁵⁷

2. Yöntem

Bu çalışmaya zemin teşkil eden araştırma, nitel araştırma desenine göre tasarlanmıştır. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, alguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırma türüdür.⁵⁸ Bunun yanı sıra nitel araştırma deseninin kullanıldığı araştırmalar inceledikleri konu hakkında derin bir bilgi düzeyine ulaşma çabasıdır. Araştırmacı görüşme yaptığı bireylerin kişisel bakış açılarını ve yorumlarını önemser.⁵⁹ Çalışmanın az kişi ile yürütülüyor olması nitel araştırma deseninin

⁵² Mebrure Doğan, “Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/2, (2017), 1267-1304.

⁵³ Mustafa Aydın, Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1/3, (2003), 121-144, 185; Başbakanlık Asagem. *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması*, (Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2010), 50.

⁵⁴ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*. çev. Nilgün Çelebi. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1990, 166.

⁵⁵ Shalom H. Schwartz, Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 25, (1992), 1-65. Shalom H. Schwartz, An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2/1, 2012.

⁵⁶ Cüneyt Birkök, “Değerler Sınıflandırması”, *Journal of Human Sciences*, 16/2, (2019), 493-498, 494.

⁵⁷ Çelikel, “Dini Danışmanlık: Psikoterapi ile Din Eğitiminin Buluşma Noktası”, 61.

⁵⁸ Michael Quinn Patton, *Qualitative Research and Evaluation Methods*, Sage Publications, London, 2002; Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 39.

⁵⁹ Zeki Karataş, “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2015), 62-80, 63.

seçilmesinde önemli role sahiptir. Nitel araştırma sayesinde az kişiyle daha uzun süreli ve detaylı görüşme fırsatı bulunmuştur.

Nitel araştırma desenine göre yürütülen bu çalışmada Muş'ta ve Elazığ'da çalışan yedi kişi ile görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların sayısı sahada çalışan manevi danışmanların azlığı nedeniyle az tutulmak durumunda kalmıştır. Sorulara verilen yanıtlar ses kaydına alınmıştır. Yapılan görüşmelerin sonunda ses kayıtları incelenmesi sonucu çalışılan yedi manevi danışmanın hepsinin verileri de analiz için yeterli görülmüştür. Verilerin analizinde, nitel araştırmalarda analiz yöntemlerinden betimsel analiz kullanılarak bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır. Betimsel analiz, verinin özgün formuna mümkün olduğu kadar sadık kalarak ve gerektiğinde katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntı yaparak verileri okuyucuya sunmaktır.⁶⁰ Araştırmaya katılan ve veri analizi yapılan katılımcılar için "K1, K2, K3..." şeklinde kodlama yapılmıştır.

K1: Erkek, beş yıldır diyanet görevlisi, iki yıldır manevi danışman olarak KYK erkek öğrenci yurdunda görev yapmaktadır.

K2: Erkek, yedi yıldır diyanet görevlisi, iki yıldır manevi danışman olarak KYK erkek öğrenci yurdunda görev yapmaktadır.

K3: Erkek, dokuz yıldır diyanet görevlisi, üç yıldır manevi danışman olarak KYK erkek öğrenci yurdunda görev yapmaktadır.

K4: Kadın, sekiz yıldır diyanet görevlisi, iki yıldır hastanede manevi danışman olarak görev yapmaktadır.

K5: Erkek, on yıldır diyanet görevlisi, üç yıldır Ruh Sağlığı Hastalıkları Hastanesinde manevi danışman olarak görev yapmaktadır.

K6: Kadın, beş yıldır diyanet görevlisi, iki yıldır manevi danışman olarak hastanede görev yapmaktadır.

K7: Erkek, altı yıldır diyanet görevlisi, üç yıldır manevi danışman olarak cezaevinde görev yapmaktadır.

3. Bulgular

Değer Nedir?

Bu soruya karşılık verilen cevapların tamamında değerlerin dini, ahlaki ve manevi yanına vurgu yapıldığı görülmüştür (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7). Bunun nedeni olarak bütün manevi danışmanların eğitimlerini din bilimleri üzerine yapmaları ve manevi danışmanların Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışıyor olmaları gösterilebilir. Manevi danışmanlık tartışmasının temelini oluşturan maneviyattan anlaşılan şeyin din mi olduğu tartışması için ifade edilen tezlerin benzer şekilde değerler için de ileri sürüldüğü söylenebilir. Katılımcılar tarafından verilen cevaplardan anlaşılan o ki değerler genellikle manevi ve dini boyutuyla algılanmaktadır.

Ancak değerlerin manevi boyutuna vurgu yapılmakla birlikte sosyo-kültürel ve ekonomik boyutuna da dikkat çekilmiştir. Değerlerin maddi ve manevi olmak üzere ayrışmadığını ifade eden de olmuştur: "Esasında hem maddi hem manevi değer ikisi birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Biri olsa biri olmasa olmaz. İkisinin bir arada bulunması gerekir" (K1).

⁶⁰ Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 89.

Daha önce ifade edildiği gibi bir katılımcı, insanın başlı başına bir değer ve değer taşıyıcı olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: Allah "Biz insanoğlunu bir fitrat üzerinde yarattık, o fitrata yönelin." (Rum, 30/30) diye buyurmuştur. Allah insanı yaratırken donanımlı yaratmıştır. Yani insanın içinde bulunan ve doğuştan gelen dürüstlük, yardımseverlik, sevgi, saygı, hoşgörü gibi kavramların hepsine değer diyoruz" (K2). Başka bir katılımcı ise Kur'an'da İslam dinin değerler hususunda diğer dinlere karşı olan durumunu ifade ederken Allah'ın İslam dinine ayrı bir değer verdiğini ifade etmiştir (K3). Değerin öznesi noktasında belirleyici unsur için aşkın bir varlık yani Allah zikredilmiştir. Değerin referans kaynağı tartışması noktasına burada dikkat çekilen değer ne toplum ne de insan olduğudur. Yani değerler üretilen değil kazanılan bir konumdaymış gibi durmaktadır.

Değerler Niçin Vardır ve Sizin İçin Ne İfade Ediyor?

Manevi danışmanlıkta değer niçin var ve sizin için ne ifade ediyor sorusuyla danışmanların değere ne atfettiklerinin anlaşılması hedeflenmiştir. Bu soru sayesinde danışmanlara yönelik değerler konusundaki yaklaşımları da öğrenilmiş olacaktır. Katılımcılar tarafından verilen cevaplar, onların değerlere genellikle hayata yönelik bir amaç kazandırma açısından bakıldığını göstermektedir (K1, K2, K4, K6). Diğer cevaplar ise değeri toplumu oluşturan yapı taşları olarak gördükleri şeklinde yorumlanabilir (K3, K5, K7). Toplumsal norm ve kuralların belirleyicisi olarak ifade edebileceğimiz değer,⁶¹ toplumda her türlü olayı anlamlandırma ve hayata amaç kazandırma unsuru olarak tarif edilmiştir.

Katılımcılar değerlere bakış açılarını şu cümlelerle ifade etmişlerdir: "Kişi bir değere sahip değilse ne için ve nasıl yaşayacağını anlamlandıramaz. Değer bir kişinin kendisini adayacağı veyahut da onu yüceltip ona ulaşmayı hedeflediği şeyler olması lazım" (K1). "Kişiyi ayakta tutan değerlerdir" (K2, K7). "Toplumu oluşturan bireyleri bir arada tutmak için değerlere ihtiyaç vardır" (K3). "Değerler bireyin tutarlı, kişilikli, ahlaklı ve mutlu olmasını sağlar" (K4). Bu anlamda aslında katılımcılar değerlerden bahsederken değerleri manevi danışmanlıkla ilişkilendirmişler ve neticede ortaya çıkan durumu belki farkında olmadan "manevi bakım" ve "manevi destek" olarak tanımlamışlardır.

Değerlere Önem Veriyor musunuz?

Bu soruyla sahada çalışan ve danışmanlarını hayatın zorluklarına karşı dirençli hale getirmeye çalışan manevi danışmanların, değerlere karşı bakış açılarını ortaya çıkarma ve değerlere ilişkin yaklaşımları öğrenilmeye çalışılmıştır. Bütün katılımcılar değerlere önem verdiklerini ifade etmişlerdir. Hayatı anlama ve anlamlandırma aracı olarak gördükleri değerlerin hayatlarında önemli bir yer kapladığını ifade etmişler (K1, K2). İslam dinini de değerler kategorisi içinde değerlendirmişler ve Müslüman olmanın gereği olarak değerleri önemsediklerini ifade etmişlerdir (K3). İnsanların tutum, davranış ve eğilimlerine yön veren değerler kişinin ve toplumun kimlik kazanması noktasında önemli olduğu gibi danışanın ve danışmanın da hayata tutunmasını, disiplin içinde yaşamasını, hayata dair doğru kararlar almasını ve toplumla dayanışmasını sağlaması açısından önemlidir. Görüşme yapılan danışmanların da bunun farkında oldukları söylenebilir. Nitekim bu durumu katılımcılardan bir tanesi: "Hayatımda olmazsa olmaz diyebileceğim şeylerden bir tanesi de değerlerdir. Çünkü hayatın yoksunluklarına karşı kendinizi ve toplumunuzu ayakta, güven duygusunu diri tutacak olan değerlerinizdir" (K4) şeklinde dile getirmiştir.

⁶¹ Bülent Koca, İslam Eğitimi Perspektifinden Değerler Eğitiminde Özne Problemi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/3, (2020), 921-930, 922.

Manevi danışmanların dini, kültürel ve ahlaki değerleri önemsiyor olmaları önemlidir. Çünkü danışmanların danışanlarıyla ortak bir paydada buluşabilmesi, danışanına empati ile yaklaşabilmesi danışmanlardan beklenen bir durumdur. Aynı değerler dünyasını paylaşabilmek tedavi sürecinde önemli bir başa çıkma kaynağı olarak kabul edilir. Bu açıdan danışman bireyin hayatında önemli olan değerleri dikkate alarak hastanın iyileşme sürecine yardımcı olması beklenir.⁶² Ölüm korkusu, yalnızlık, değersizlik, güven eksikliği ve ötekileştirilme günümüzde insanların en çok başa çıkmaya çalıştıkları anomalilerdir. Bunlarla baş etmek ve bunların üstesinden gelmek için insanları ortak bir paydada buluşturabilen değerlerin önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Bu açıdan manevi danışmanların bunun farkında olmaları onların ellerini güçlendiren önemli unsurlar olabilir.

Hangi Değerler Sizin İçin Daha Önemlidir?

Hangi değerlerin insanların hayatlarında önemli olduğunu anlamada aslında neyin çok gündemde yer aldığına bakmak yeterli olabilir. Ayrıca danışanların yoksun olduğu değerler manevi danışmanların üzerinden anlaşılabilir. Genel itibariyle danışmanlar tarafından dini-manevi değerler gündeme getirilmekle birlikte sevgi, saygı, merhamet, dürüstlük, cömertlik, adil olmak gibi yaygın olarak akla gelen pek çok değer de ifade edilmiştir. Manevi danışmanların değerler üzerinde hem fikir oldukları söylenemez ancak üzerinde durdukları değerlerin genel kabul görmüş değerler olduğu söylenebilir. En çok öne çıkan değerler: "Sevgi, saygı, merhamet, sorumluluk, tutarlılık, doğruluk, dürüstlük, temizlik, adalet, anlayışlı ve kararlı olmak, İslam, Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'dir. Bu değerlerden sonra ifade edilenler ise doğruluk, adalet, merhamet, ahde vefa, şecaat, sabır, şükür, sevgi, sadakat, örf adet, erdem, fazilettir diyebiliriz (K2, K3, K4, K5, K7). Bu değerlere bir referans kaynağı arayıp onu bir yere mal etmek çok doğru bir davranış olmasa gerektir. Yanı sıra değerlerin evrensel olup olmadığı bunların birileri tarafından dayatıldığına dair tartışmalara mahal vermeden insanlığın ortak değerlerinde buluşmak ve toplumsal dayanışmayı bunlar aracılığıyla sağlamak değerlerin en önemli özelliğidir denebilir.

Manevi Danışmanlıkta Değerin Önemi Nedir?

Değerlerin aslında manevi danışmanlık için merkezi öneme sahip olduğu söylenebilir. Çünkü değerler, manevi danışmanlığın ortaya çıkmasına neden olduğu gibi manevi danışmanlığın önemli kazanımlarından da sayılabilir. Katılımcıların da danışanlara kazandırmaya çalıştıkları özellikler içerisinde değerlerin önemli bir yere sahip olduğu fark edilmiştir. Yurtta çalışan bir katılımcı, gençlerin hayatı anlamlandırma noktasında değerlerin öneminden bahsederken: "Kişi sadece fiziksel olarak değil manevi olarak da doyuma ulaşması gerekir. Manevi boyutunu doyurmazsa kişi boşlukta kalır. Bu boşluk doldurulmadığı takdirde psikolojik bunalımlar, kendini ifade edememe, ne istediğini bilememe gibi sorunlar ortaya çıkar. Sadece maddi değerler üzerinde hayatını kurguladığı zaman da onlarla zevk almaya çalışır ama kesinlikle ruh doyumunu olmadığı için de kesin bir şekilde istenilir bir sonuç alamaz." demiştir (K1).

Diğer katılımcıların neredeyse tamamı "Manevi danışmanlıkta değer kesinlikle çok önemlidir." diyerek değerlerin hem katılımcılara bir hayat gayesi kazandırdığını hem de hayatın zorluklarının üstesinden gelmenin bir yolu olduğunu belirtmişlerdir. En önemlisi değerlerin birlikte yaşama kültürünün olmazsa olmaz unsurlarından biri olarak kabul gördüğü tespit edilmiştir. Özellikle kültürü oluşturma unsuru olarak maddi ve manevi değerlerin ortak bir payda olarak devamlılığının üzerinde durulmuştur.

⁶² Doğan, "Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış", 1289.

Hayata bir anlam kazandırma, insanları hayata bağlama ve davranışlara standart getirme noktasında önemli bir fonksiyona sahip olan değerler, yurttaki manevi danışmanlar için gençlerin davranışlarına bir standart kazandırma aracı olarak kullanılırken, hastanelerde hayata tutunma çabasındaki bireylerin içinde buldukları durumun üstesinden gelebilme cezaevlerinde yaşama sevinci işlevini yerine getirmektedir. Manevi danışmanların dikkat çektikleri konuların başında manevi danışmana ihtiyaç duyan bireylerin manevi değerler noktasında sıkıntıda oldukları gibi bunun karşılanması hususunda da bir bekleyiş içerisinde oldukları gelmektedir (K3, K4). Burada öne çıkan en önemli değerini dini değerler olduğu söylenebilir. “Danışanlarımızın ait oldukları toplumun bir kültürü vardır. O kültürün, gelenek göreneklerin İslam dininin değerlerine ters düşmeyen değerlerine de önem vermeye dikkat ediyoruz. Çünkü danışanlar en çok buna ihtiyaç duyuyorlar.” (K3). Bu bir sosyolojik gerçektir. Danışılan kişi danışanın değerlerini bilmeli ve ona göre sürece dâhil olmalıdır. Bu onun değerlerini olduğu gibi kabul ettiği anlamına gelmeyebilir. Dolayısıyla manevi danışmanların süreci sadece dini açıdan görmeyip dinin insan hayatının önemli bir parçası olduğunu bilerek ve psikoloji alanındaki değişimleri de takip ederek hizmet sunmaları iyileşme sürecine katkı sağlayacaktır.⁶³

Başka bir katılımcı manevi danışmanlıkta değerini şu şekilde ifade etmiştir: “Manevi danışmanlıkta değerlerin önemli bir yeri vardır. Değerler insanların yaşadıkları krizler karşısında onları güçlü kılar. Yaşadığı durumu değiştiremeyen bireyin, bakış açısını değiştirerek hayata daha pozitif bakmasını sağlar. Değerler insanların hayatlarını başıboş geçirmelerine izin vermediği için kişileri bir meşguliyete, çalışmaya, amaca ve hedefe yönlendirir. Bu da kişileri anlam bunalımından korur. Manevi danışmanlıkta insanların yaşadıkları bu anlam bunalımını atlatabilmeleri için değerlerden yararlanılmaktadır.” (K4).

Danışanlar En Çok Hangi Değerlerden Yoksunlar?

Katılımcıların verdiği yanıtlara göre güven, dürüstlük ve samimiyet danışanların en çok yoksun olduğu değerlerdir. Manevi danışmanlar bu değerlerin dışında gelenekten kopuşun ve teknolojiyle birlikte hayatımıza giren yeni iletişim yöntemlerinin danışanlar üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamışlardır. Değerlerin kazandırılması noktasında beklenildiği gibi dinin önemine dikkat çekmişler ve İslam dininin aslında bireylere gereken bütün değerleri kazandırabileceğini ifade etmişlerdir. Yani hem değerler hem değerlerin referans kaynağı olarak din gösterilmiştir. Problemlerin kaynağı olarak dini-manevi değerlerden uzaklaşmak olduğu gibi çözümünde dini-manevi değerleri kazanmaktan geçtiği söylenebilir. Manevi danışmanların bu türden yaklaşımlarının ve Türkiye’de yürütülmeye çalışılan manevi danışmanlık mesleği üzerinden yapılan tartışmaların asıl kaynağının danışmanların ilahiyat mezunu ve diyanet personeli olmalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Gençlerin manevi ve geleneksel değerlerden uzaklaştıkları yaygın bir vurgudur. Yurtta çalışan bir katılımcı gençlerle alakalı, teknolojinin gençleri geleneksel değerlerden kopardığını şu şekilde ifade etmiştir: “Danışanlarımızın çoğu anne baba aracılığıyla öğrenilmiş örf ve adete dayalı dini bilgi yönünden az da olsa bir birikime sahipler. Teknolojinin gelişmesiyle beraber kişiler vaktini o değerlerden yoksun internet üzerinden pompalanan fikirlerle yaşamaya başladılar. Bu da kişileri geçmişimizdeki o maneviyat bağlarından kopardı. Bizim şu an yapmaya çalıştığımız ise o kopartılmış bağlarla yitirilen değerleri tekrar yerine koymaya çalışmaktır. Bu değerler kaybolmuş değerler değil sadece unutulmuş değerlerdir ve biz o değerleri tekrar hatırlatmaya çalışıyoruz.” (K1).

⁶³ Özdoğan, “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”, 132.

Bu bağlamda gençlerin en çok din olgusundan ve güvenden yoksun oldukları ifade edilmiştir. Yanı sıra iyimserlik, sabır, anlayış ve vefa; katılımcıların azaldığını düşündükleri değerler olarak dikkat çekmektedir. Manevi danışmanların bunları fark ediyor olmaları, bunların üzerine eğilecekleri anlamına da gelebilir. Çünkü manevi danışmanlar bireylerin içinde buldukları durumu ne kadar iyi kavrayabilirlerse çözümün oluşmasına da o derecede katkı sunabilirler. Bu beceri, özellikle bir danışmada bulunması gereken en önemli özelliklerden olan empatidir.

Değerler Değişir mi?

Evrensel ve değişmeyen değerlerin olup olmadığı meselesi kadim bir tartışmadır. Biz de manevi danışmanların bu konuya nasıl baktıklarına eğildik. Sonuç olarak beklendiği gibi değerler değişir ve kesinlikle değişmez cevaplarıyla karşılaşmıştır. Ancak değişmez diyen katılımcılar çoğunluktadır (K2, K3, K4, K5, K6). Her bireyin kendi bakış açısından anladığı ve anlamlandırıldığı bir dünyası vardır ve bu bağlamda farklı bakış açılarının olması doğaldır. Ancak katılımcıların değerlerin evrenselliği ve nihailiği noktasında kesin yargılar kaçırdıkları gözlemlenmiştir.

Değerlerin kesinlikle değişmeyeceğini ifade eden katılımcı: “Anlatım şekli, söylem düzeyi kişiden kişiye değişebilir ama güven her yerde güvendir, samimiyet her yerde aynı samimiyettir.” diyerek bazı evrensel diyebileceğimiz değerlere dikkat çekmiştir (K2). Katılımcıların çoğunluğu değerlerin değişmesi durumunda toplumsal gerçekliğin de doğal olarak değişeceğini bunun da toplum için iyi olmayacağını ifade etmişlerdir. Muhafazakâr bir bakış açısı, aydınlanmanın ve sosyalizmin karşısında hep geleneği savunmuş özellikle devrimci değişimlerin karşısında olmuştur. Çünkü oluşabilecek ani değişimler insanları üstesinden gelemeyecekleri bir anomalinin içine sürükleyebilecektir. Toplumsal değişme ve din bir arada düşünüldüğünde dini bir muhafazakarlık olarak ele alan insanların değişim ve dönüşüme karşı bir tepki içinde oldukları bilenen bir gerçektir. Bu sadece İslam dinine özgü bir unsur da değildir. Bütün muhafazakârlar olabilecek değişimlerin çoğunun toplumsal düzen ve istikrara özellikle dini değerlere zarar vereceğini düşünürler. Neticesinde de olabilecek her türlü değişim karşısında olurlar.

Sonuç

Hızla değişen dünyada bireylerin ve toplumların en çok hayıflandıkları noktalardan bir tanesi yozlaşan ve kaybolan değerlerdir. Neticede ortaya çıkan bu durum hem bireysel hem de toplumsal bir buhranın da nedeni sayılmaktadır. Bunun üstesinden gelmenin çaresi olarak değerlerin tekrar gündeme geldiği söylenebilir. Yalnızlık, bireyselleşme, ölüm korkusu, yaşlılık, hastalık, suç gibi pek çok problemle başa çıkma noktasında modern hayat anlayışı istenileni verememiş ve insan kendi manevi derinlik ve geleneksel “değerlerine” geri dönme istenci sergilemiştir. Günümüzde manevi danışmanlık çalışmalarıyla birlikte değerlere duyulan ihtiyacın giderilmeye çalışılmakta olduğu söylenebilir. Bu bağlamda manevi danışmanlık değerleri de kapsar şekilde danışanların yoksunluklarını giderme noktasında önemli rol oynamaktadır. Manevi danışman olarak görev yapan katılımcıların da değerlerin öneminin farkında oldukları anlaşılmıştır. Çalışmanın örneklemini oluşturan katılımcıların değerlerden anladıkları şeylerin daha çok maddi, manevi, ahlaki ve dini değerler olduğu görülmüştür. Değerler noktasında evrensellik ve nihailik söz konusu olmasa da “Kültürü ve toplumu ayakta tutan en önemli unsur değerlerdir.” denebilir. Bireylerin eğilimlerini, normatif standartlarını, inanç ve tutumlarını dikkate alırken asıl yapılan onların değerlerini dikkate almaktır. Bu anlamda her alanda yapılan danışmanlık çalışmalarının değerlerden bağımsız olarak

uygulanması, danışmanlığın bir yönünü eksik bırakacaktır. Manevi danışmanlar üzerinden yapılan bu çalışmada çok sayıda danışanın da değerlere yönelik yaklaşımlarına ulaşma imkânı oluşmuştur. Bu çalışmada da görülmüştür ki özellikle genç danışanlar manevi ve geleneksel değerlerden uzaklaşmıştır. Manevi danışmanlar bireylerin ve toplumların zorlu hayat koşullarının üstesinden gelebilmeleri için dini, ahlaki ve manevi değerleri edinmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla manevi danışmanlığa duyulan ihtiyaç ve manevi değer yoksunluğunun üstesinden gelebilme yolunun, değerler olduğu katılımcılar aracılığıyla anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Ağılkaya Şahin, Zuhale. "Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Dini Danışmanlık: Teori-Eğitim-Uygulama". (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2014). Marmara Üniversitesi SEB.
- Ağılkaya Şahin, Zuhale. "Hristiyan Gelenekte Manevi Bakımın Teorik Temelleri". *Spiritual Psychology and Counseling*, 1, (2016), 47-77.
- Ağılkaya Şahin, Zuhale. "Pastoral Psikoloji Merkezinde Klinik Manevi Bakım Eğitimi". *Mîzânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, 7, (2018), 43-62.
- Altaş, Nurullah. Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (1999), 599-659.
- Altaş, Nurullah "Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi". *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, Edt. Nurullah Altaş ve Mustafa Köylü, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.
- Arslan, Z. Şeyma ve Fatma T. Yaşar. Yükselen Değer Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım. *Değerler Eğitimi*. Sinan Zavalı (drl.). İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Aydın, Mustafa. "Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1/3, (2003), 121-144.
- Aydın, Mustafa. Değerler, İşlevleri ve Ahlak. *Eğitime Bakış Dergisi*, 19, (2011), 39-45.
- Ayten, Ali. "Önsöz", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik-Teori ve Uygulama Alanları*, Edt. Ali Ayten, İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Baş, Selma. "Manevi Danışmanlıkta Duanın Bir Destekleme Metodu Olarak Kullanımı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/52, (2017), 161-198.
- Başbakanlık Asagem. *Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması*, Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2010.
- Baygeldi, Merve Reyhan "Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması, Mevcut Durum ve Öneriler". *SETA Analiz*, 234, (2018), 1-31.
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995.
- Bingaman, Kirk A. The Art of Contemplative and Mindfulness Practice: Incorporating the Findings of Neuroscience into Pastoral Care and Counseling, *Pastoral Psychol*, 60, (2011), 477-489.
- Birkök, Cüneyt. "Değerler Sınıflandırması". *Journal of Human Sciences*, 16/2, (2019), 493-498.
- Cebeci, Suat. *Dini Danışmanlık ve Rehberlik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Coşkunsever, Asude. *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, İstanbul: DEM Yayınları, 2018.
- Çelikel, Bülent. "Dinî Danışmanlık: Psikoterapi ile Din Eğitiminin Buluşma Noktası". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 13/3, (2013), 55-68.
- Demirtaş, Bayram. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri". *Diyanet Aylık Dergi*, 338, (2019), 10-13.
- Doğan, Mebrure. "Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/2, (2017), 1267-1304.
- Egan, Gerard. *Psikolojik Danışma Becerileri*. çev. Özlem Yüksel. İstanbul: Kaknüs Yayıncılık, 2011.

Ege, Remziye ve Sinem Uğurlu. "Bir İsimlendirme Problemi: Dini Danışmanlık". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7/2, 2018, 1057-1077.

Eroğlu, Betül Banu. *Ergenlerde Ebeveyn Duygusal Erişilebilirliği ile Psikolojik Sağlık: Duygu Düzenlemenin Aracı Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019). Trabzon Üniversitesi LEE.

Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir*. çev. Nilgün Çelebi. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1990.

Gençlik ve Spor Bakanlığı. KYK Yurtlarında Manevi Rehberlik Hizmetleri Başlıyor. <http://www.gsb.gov.tr/haberdetaylari/1/57491/Aaaaaa>, (2016), (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2019).

Haque, Amber. "Psychology and Religion: Two Approaches to Positive Mental Health". *Intellectual Discours*, 8/1, (2000), 81-94.

Holm, Nils G. *Din Psikolojisine Giriş*. çev. Abdülkerim Bahadır. Ankara: İnsan Yayınları, 2004.

Karagül, Arslan. Modernleşme Arttıkça İnsanın Manevi Danışmanlığa Olan İhtiyacı da Artmıştır. <https://www.diyanehaber.com.tr/aylik-dergi/modernlesme-arttikca-insanin-manevi-danismanliga-olan-ihtiyaci-h3822.html>, (2019) (Erişim Tarihi: 13 Kasım 2019).

Kararımak, Ö. ve Bugay, A. "Psikolojik Danışman Eğitiminde Yenilikçi Bir Yöntem: Sinema". V. PDR Uygulamaları Kongresi, Ankara, 2014.

Karasu, Teceli ve Demirkol, Aslan Ali. "Üstün Yetenekli Öğrencilerin İhtiyaç Duydukları Manevi Danışmanlık Hizmetleri Üzerine Bir İnceleme". *Din ve Bilim*, 1/2, (2018), 112-127.

Karataş, Zeki. "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri". *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2015), 62-80.

Karlı, Necmi. "Kültürlerarası Manevi Bakım Uygulamaları Bağlamında Müslüman Bireylere Yönelik Manevi Bakım Önerileri". 4. Uluslararası Din Bilimleri Sempozyumu. Alanya: Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, 2018.

Kesgin, Bedrettin ve Metin Erdem. "Türkiye'de manevi destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/16, (2018), 69-92.

Kılınçer, Hatice. "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alanları*, Edt. Ali Ayten, İstanbul: Dem Yayınları, 2017.

Koca, Bülent. İslam Eğitimi Perspektifinden Değerler Eğitiminde Özne Problemi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/3, (2020), 921-930.

Koç, Mustafa. "Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı'da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma- I". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2, (2012), 201-237.

Kösemihal, Nurettin Ş. *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1955.

Köylü, Mustafa. "Dinin Ruh ve Beden Sağlığı Üzerine Etkisi". *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, Edt. Nurullah Altaş ve Mustafa Köylü, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, 2012.

Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayınları, 2012.

Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. O. Akınbay, & D. Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2006.

Masten, Ann S. and Jelena Obradovic. Competence and Resilience nn Development. *Annals Of The New York Academy of Sciences*, 1094/1, (2006), 13-27.

Maslow, Abraham. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2011.

Özdemir, Saadettin. "Engelli Bireylerin Manevi Rehabilitelerinde İletişimin Önemi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, (2017), 137- 159.

Özensel, Ertan. "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", *Değerler Eğitimi İçinde, Değerler Eğitimi*. Sinan Zavalı (dr.). İstanbul: Ensar Yayınları, (2014), 14-37.

- Özdoğan, Öznur. "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 47/2, (2006) 127-141.
- Özen, Yener. "Tanrı- Sen Ben Üçümüzün Yolu – Pastoral Psikoloji ve Danışmanlığın Gerekliliği Üzerine". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10/2, (2010), 41-57.
- Patton, Michael Quinn. *Qualitative Research and Evaluation Methods*, Sage Publications, London, 2002.
- Puchalski, Christina M. "Spirituality And The Care Of Patients At The End-Of-Life: An Essential Component Of Care". *Omega*. 56/1, (2008), 33-38.
- Rogers-Vaughan, Bruce. "Best Practices In Pastoral Counseling: Is Theology Necessary?", *Journal of Pastoral Theology*, 23/1, (2013), 2-26,
- Sezen, Yümnü. *Sosyoloji Açısından Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Söylev, Ömer Faruk. "Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye’de Dini Danışmanlık ve Rehberlik". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1/ 2, (2015), 287-308.
- Şirin, Turgay, *Dini Danışma ve Rehberlik-İhsan Modeli-Manevi Danışmanlık*. İstanbul: MİM Akademi Yayınları, 2014.
- Schwartz, Shalom H. Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 25, (1992), 1-65.
- Schwartz, Shalom H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2/1, 2012.
- Taşkın, Halime Hilal. *Lise Öğrencilerindeki Akademik Başarı ve Sınav Kaygısı ile Manevi Danışmanlık ve Rehberlik İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019). Uşak Üniversitesi SBE.
- Topuz, İlhan. Cami Din Görevlilerinin Yeterliliklerinin Manevi Danışmanlık Açısından Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/35, (2015), 27-56.
- Utsch, Michael. "The Challenge of Psychotherapy for Religion and Spirituality" *Psyche&Geloof*. 18/1-2, (2007), 86-95.
- Uygur, Ali Engin. "Tarihteki İlk Psikoterapi Metodu: Pastoral Danışmanlık". (2017), <https://www.bilimoloji.com/tarihteki-ilk-psikoterapi-metodu-pastoral-danismanlik/>, (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2019).
- VandenBos, G. R. *American Psychological Association Dictionary Of Psychology*, (2th ed.). Pastoral counseling. Washington DC: American Psychological Association, 2015.
- Yıldırım, Ali ve Hsan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.